

ТАЙПАН ҚАБР ҚЎРҒОНИДАН ТОПИЛГАН КУЛОЛЧИЛИК БУЮМЛАРИ

Беҳзод Исабеков

Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Миллий архелогия маркази

Тошкент, Ўзбекистон

E-mail: ibehzod5916006@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Юқори Оҳангарон ҳавзасидаги археологик тадқиқот натижасида қўлга киритилган маълумотлар асосида қадимий мазор-қўрғонлар ўрганилган. Топилган ушбу қабр катакомба типидagi қабр эканлиги аниқланган. Шунингдек ундan топилган барча топилмалар тахлил қилинган. Асосий эътибор кулолчилик буюмларига қаратилган. Ушбу ҳудудларнинг моддий-маданиятида хунармандчиликнинг тутган ўрни очиқ берилган.

Калит сўзлар: Тайпан, катакомба, Қурама, Чотқол, Кенгқўл, Эртош-Дўлана, ойнахоя.

КЕРАМИКА, НАЙДЕННАЯ В МОГИЛЬНОМ КУРГАНЕ ТАЙПАН

АННОТАЦИЯ

В этой статье исследуются древние курганы, основанные на данных, полученных в результате археологических исследований бассейна верхнего Ахангарана. Было установлено, что эта найденная могильник относится к типу катакомб. А также найденные все находки были проанализированы выводы. Основное внимание уделяется керамическим изделиям. Раскрывается роль ремесленного мастерства в материальной и культурной жизни этих регионов.

Ключевые слова: Тайпан, катакомба, Курама, Чаткал, Кенгкул, Эрташ-Долана, ойнахоя.

POTTERY FOUND IN THE TAIPAN BURIAL MOUND

ABSTRACT

In this article, ancient burial mounds are studied based on the data obtained as a result of archaeological research in the Upper Ohangaron basin. It was found that this tomb was a catacomb type tomb. All findings from it were also analyzed. The main focus is on ceramics. The role of crafts in the material culture of these regions has been revealed.

Keywords: Taipan, catacomb, Kurama, Chotkal, Kengkol, Ertash-Dulana, oynaхоya.

Оҳангарон водийси Тошкент воҳасининг ажралмас таркибий қисми бўлиб, у жануби-шарқда Қурама, шимол ва шимоли-ғарбда Чотқол тоғ тизмалари, жануби-ғарбда Сирдарё ҳавзаси билан чегараланган. Чотқол тоғ дараларидан Оҳангарон дарёсига келиб қўшилган Эртошсойнинг қуйи оқимида атрофи тоғлар билан ўралган кенг кўкаламзор майдон таркиб топган. Бу ҳудуд қадимда чорвадорларнинг қишлоқ макони бўлиб хизмат қилган. Айнан мана шу жойдан қадимий мазор-қўрғон топиб ўрганилган. Топилган қабрни ўрганиш жараёнида бу қабр катакомба типигаги қабр эканлиги маълум бўлди.

ЎРГАНИШ УСУЛЛАРИ ВА ДАРАЖАСИ

Бундай катакомбали қабрларнинг Марказий Осиё ҳудудларида дромосга нисбатан жойлашиш ҳолати, узунлиги, йўналиши ва қайси томонидан лаҳад қилинганлиги, зинанинг айвон чеккасида бор-йўқлиги, лаҳадга ўтиш йўлининг турлича беркитилиши (тупроқ, гувала, тош ва бошқа)га қараб 12 дан ортиқ тури ўрганилган [Матбобоев Б.Х, 2009. – С. 143.1, С. 87]. Кенгкўл катакомба қабрлари каби Тайпан мазор-қўрғонидаги қабрнинг дромоси жанубдан шимолга қаратиб қазилиб, шарқ-ғарб йўналишидаги қабр лаҳадига перпендикуляр тарзда келиб тутташишдан ҳосил бўлган. Ушбу қабр камерасини ўрганиш жараёнида унинг жанубий деворида қатор тошлар терилган лаҳад эшиги топилди. Айнан лаҳад камерасига кириш тешигидан жанубга томон дромос йўлаги кетган. Унга кириш эшиги ҳам топилди. Унинг узунлиги 9,8 м. бўлиб, Тайпан қишлоғига олиб боровчи йўл остидан ўтган. У тошлар териб беркитилган.

Тайпан қабр қўрғонида қазилмалар олиб бориш жараёнида кўплаб археологик артефактлар топилди. Барча топилмаларнинг типларга, вариантларга ажратишда (классификациялашда) етакчи археологларнинг илмий қарашлари ҳисобга олинди. А. Асқаров, Б.А. Литвинский, А.М. Мандельштам каби олимлар шулар жумласидандир. Уларда мазорларга қўйилган буюмларни тайёрланган хомашёси (металл, ёғоч, тош ва ҳ.к.), уларнинг функцияларига (кулолчилик, тақинчок, қурол-яроғ ва бошқа.) кўра, гуруҳ ва хилларга бўлинган, кулолчилик маҳсулотлари ва кундалик иш уй-рўзғор буюмлари (меҳнат қуроллари, жанговар қуроллари ва аёлларнинг косметика буюмлари). Сўнгра уларнинг бажарган вазифаси, шакли, тузилишига қараб гуруҳларга ажратилган. Тайпан қабр қўрғони моддий манбаларга бой бўлиб, уларнинг асосий қисмини зеб-зийнат буюмлари, кулолчилик идишлари, металдан ишланган қуроллар ташкил этади. Топилган моддий ашёлар ушбу ҳудудда яшаган қадимги туб аҳолининг ҳаётлик давридаги ижтимоий-иқтисодий аҳолини ҳам белгилаб беради. Уй рўзғор буюмлари орасида сопол идишлар кўпчиликти ташкил этади. Мазор-қўрғонлардан топилган кулолчилик буюмларининг барчаси қўлда ясалган бўлиб, улар асосан жасаднинг бош ва оёқ тамонига қўйилган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Тайпан қабр қўрғонидан жами 9 дона кулолчилик буюмлари топилди (1-расм). Кулолчилик буюмларни асосан кўзалар, жумракли кўза, кружка (ёлоғи), хурмача, қўрақумғон, това ва косалар ташкил қилади. Биз энг кўп топилган кулолчилик буюмларига эътибор қаратдик.

Кўза. Уларнинг гардиш учи ташқарига қайрилган. Ташқи ва бўйин қисмининг ички сирти қизғич қорамтил рангда ангобланган. Бўғизлари чўзинчок, улардан бирининг дастасига вертикал чизиқ чизилган. Кўриниши шарсимон, бўйин ва елка қисмини бирлаштирувчи дастаси мавжуд. Унинг бўйи 31 см, оғзининг диаметри 11.5 см., тубининг диаметри 19.5 см ташкил этади. Бўғизга чизилган чизиқлар кўзани ўрганиш жараёнида бу белги кулолнинг ўзига хос тамғаси деган хулосага келинди. Катта ҳажмдаги бир дастали бўйдор тухумсимон шаклли кўзалар, Эртош-Дўлана [Askarov A., Matyakubov Kh., Isabekov B, (2021) 58 (2).] ва Кавардондаги [Шишкина. Г.В, 1979. – С. 55. Рис. 16] катакомба қабрлардан кўплаб топилган.

Оғзи тарновсимон жўмракли кўзалар (ойнахоя). Бундай кўзалар икки дона топилди. Уларнинг оғзи бир оз ташқарига қайрилган. Улар танаси юқори қисмида ярим ҳалқасимон балдоқ вертикал шаклда ўрнатилган. Балдоғининг бир учи елкасига, иккинчи учи бўйнига уланган. Кўзаларнинг сирти тўқ ёки оч жигаррангда, қора ҳамда қизил рангларда ангобланган. Унинг бўйи 30 см., оғзининг диаметри 11.5 см., ясси тубининг диаметри 16 см. Елка қисми айланаси бўйлаб параллел чизиқчалар билан қопланган. Кўзаларнинг бири ҳам бўйи 20 см., оғзининг диаметри 9.5 см., тубининг диаметри 11.7 см. Бу оғзи тарновсимон жумракли кўзалар қовунчи маданияти характери белгиловчи асосий кулолчилик буюмлари саналади [Левина Л. М, 1995. – С. 183-184. Рис. 59. 231-234]. Бу шаклдаги кўзалар Кавардон материалларида ҳам кўплаб учрайди [Алимов Ў., Алимов Қ, 1994. – С. 57. Рис. 18].

Хурмача. Хурмачалар бир дона топилди. Уларнинг гардиш учи ўткир учбурчак шаклида, ташқи сирти ва ички сиртининг бўйин қисми қизғиш қора рангда ангобланган, уларнинг бўйин ва қорин қисмида параллел қатор чизиқчалар тортилган. Барчаси қўлда ясалган бўлиб. Хурмачанинг бирининг баландлиги 17 см, оғзининг диаметри 9,5 см, тубининг диаметри 9,5 см.ни ташкил этади.

Хурмачаларга ўхшаш идишлар Кавардон [Шишкина. Г.В., – С. 53-57. Рис. 16-17.] катакомба қабрлари ва яшаш жойларида Тошкент воҳаси (Шоштепада), Дўланабулок, Эртош-Дўлана [Askarov A., Matyakubov Kh., Isabekov B, (2021) 58 (2).] Ширинсой қабристонида, Талас водийси катакомбаларида, Ўрта Сирдарё, Ақтўбе 2 манзилгоҳларидан топилган бўлиб 2-4 асрлар билан даврлаштирилган.

Бакалсимон кўрақмғон. Бир дона топиди. Гардиши бир қайирилган сиртида куйган куя излари сақланиб қолган. Бўйининг баландлиги 17 см, оғзининг диаметри 9,5 см, тубининг диаметри 9,5 см.ни ташкил этади. Бу идишдан қозон мақсадида ҳам фойдаланган.

Кўрача. Бўғзи тикроқ ташқи тамонида олов излари сақланиб қолган. Бўйи 12 см, диаметри 7см, ташкил этади. Бу идишдан кўпроқ ёш болларга овқат беришда ишлатилган деган тўхтамга келдик.

Кружка (ёғлоғи). Бу каби кружкалар уч дона топилди. Бу идишлар кўлда нафис ясалган бўлиб, сиртига қизғиш ёки қора рангда ангоб берилган. Кружканинг бўйин қисми цилиндр шаклида, гардиши тик, қорин қисми ноксимон шаклида ишланган. Баъзиларида елка айланаси бўйлаб чизиқча тортилган бўлса, баъзиларида эса параллел чизиқлар тортилган. Бўйин ва елка қисмини бирлаштирувчи балдоғи вертикал жойлашган. Балдоқли идишларга вертикал дасталар зооморф кўринишда ишланган.

Кружкаларнинг бирининг зооморф дастали идишнинг бўйин қисмига қатор параллел чизиқлар тортилган. Дастасига тўнғиз тасвири туширилган оч жигаррангда ангобланган. Кружка бўйининг баландлиги – 10 см., оғзининг диаметри 6 см., тубининг диаметри 6 см.ташкил этади.

Ярим ҳалқа шаклида ясалган дастаси устига хайвон хайкалчаси ўрнатилган. Кружка бўйининг баландлиги – 16 см., оғзининг диаметри 9,5 см., тубининг диаметри 9,5 см. Учинчи идишнинг белида кўш дастаси бор. Қорин қисмига бир неча қатор параллел чизиқлар тортилган. Ташқи ва бўйин қисмининг ички сирти қизғиш қорамтир рангда ангобланган. Унинг бўйи 15 см,оғзининг диаметри 9 см., тубининг диаметри 7 см. Мана шундай кўш дастали кружка Жиззах воҳасидаги Ёқуббоботепа ёгорлигидан топилган бўлиб V-VI асрлар билан даврлаштирилган [Пардаев М. Х, Ғофуров Ж. И, 2016. – Б. 359. Расм. 60]

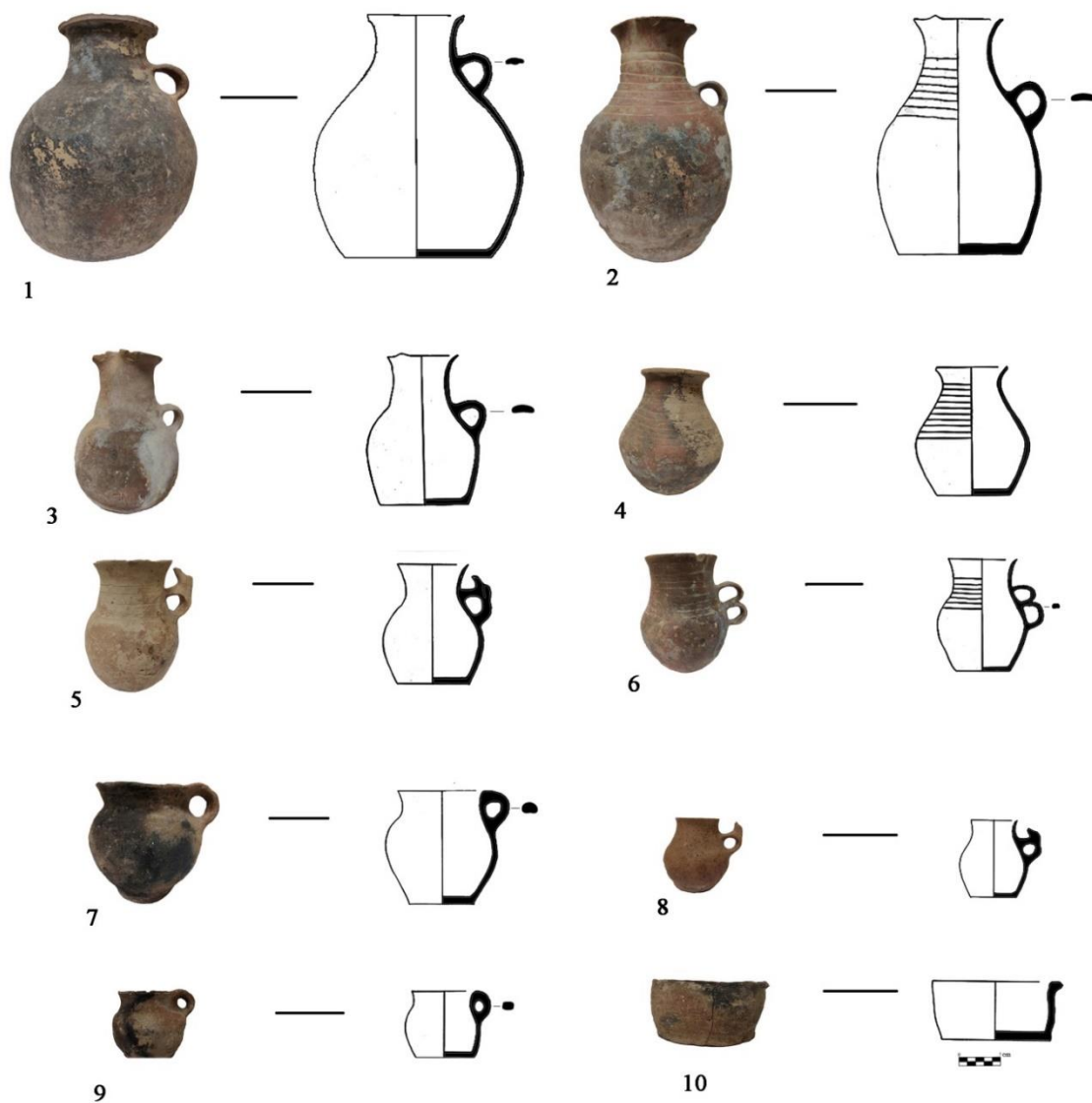
Кружка (ёғлоғи)лар I минг йилликнинг биринчи ярмидан Тошкент воҳаси ва Ўрта Сирдарё учун жуда характерли, зооморф тутқитчли сопол идишлар кўплаб ёдгорликларда учрайди. [Литвинский. Б. А, – С. 3-4.] Айнан Қовунчи маданияти кулолчилик идишлари ва буюмларида хайвон шакли туширилган фрагментлар кўплаб аниқланган. Бу хайвонлар орасида кўчқор, от, тўнғиз каби кўплаб зооморф дастали идишлар учрайди. Кўчқор кут-барака, куч-кудрат, бойлик ўлчови сифатида қабул қилинган. Кўчқорнинг бойлик унумдорлик (фарованлик) билан боғлиқлиги ҳақида, шунга ўхшаш ғоялар олтин жун ҳақида юнон мифларида берилган [Богомоллов Г.И, №1 (10) 2015. – Б. 33-46]. Г.В. Григорьев эса кўчқор тасвирини куёш белгилари билан боғлаш мумкин [Григорьев Г. В., 1948. – С. 55] дейди. Сопол идишларнинг баъзиларида кўчқорнинг алоҳида элементлари – боши, шохи акс эттирилган. Б.А. Литвинский

буни Фарн (Фарн - Бахт, омад маъносида) маъбудига топинч эътиқоди билан боғлаган [Литвинский Б. А, 1973. – С. 76-100.]. Қўчқор Авестода худо Хварна (Фарна)-иноят, бойлик, шон-шухрат худосининг мужассамланишидан бири сифатида қабул қилинган [Богомолов Г.И, №1 (10) 2015. – Б. 33-46]. Шохли қўчқор тасвири ёвузликнинг, бахтсизликнинг олдини олувчи химоя тумори сифатида ҳам хизмат қилган. Ҳозирги кунда юртимиздаги айрим жойларда қўчқорнинг, буқанинг бош чаноғи баланд жойларга илиб қўйиш одатлари кўзга ташланади.

Турли халқларда қўчқор билан боғлиқ эътиқодлар кенг тарқалган. Хусусан лезгинлар қўй жуни одамни кўркмас қилади, қора қўйнинг мияси ақлни мустахкамлайди, кўз-кўриш, жигар ва юракка жасорат беради деб хисоблайдилар [Гаджиев Г.А, 1987. – С. 118]. Шунингдек Мисрдаги қадимги фиръавн ибдатхонасидан 2000 мингдан ортиқ мўмиёланган қўйлар боши топилган, қўйлар милоддан аввалги 30-йилларга тўғри келади [<https://www.tecnobreak.com/uz>]. Қадим даврдан ҳозирги кунга қадар қўчқор энг кўп қурбонлик қилинадиган хайвонлардан бири саналади. Қўчқор ҳозирги кунда ҳам тўй ва маракаларда, Қурбон хайитларида энг кўп қурбонлик қилинадиган хайвон саналади. М.И. Филанович фикрича Қовунчи маданиятининг ўзига хослиги шундаки, сопол идиш дасталарида хайвон шакли туширилган идишлар жуда кенг тарқалган [Филанович М.И., 2010. – С. 76-84]. Бундай шакли зооморф дастали идишлар Тошкент воҳасида [Григорьев Г. В, 1948.– С. 53], Фарғона водийсида [Литвинский Б. А, 1973. – С.76-98], Қозоқистон [Левина Л. М, 1971. – С. 130-181. Рис. 44,47,53], Тожикистон [Литвинский Б.А, 1968. – С. 46-58, 75-111], Уструшона [Тошбоев Ф, 2014. – Б. 91-102.], Сўғд [Тереножкин А. И, 1950. – С. 154, табл] ҳудудларидан кўплаб топилган. Левинага кўра, Қовунчи сополларида хайвон шакли туширилган идишлар тотемлар вазифасини ҳам бажарган, ҳамда бундай кўзалар Қовунчи маданиятининг II босқичида кенг тарқалганини такидлайди. Диний-маданий ҳаётда оташпарастликнинг ғоявий устунлиги кўзга ташлансада, аммо диний бағрикенглик Сирдарё ўрта ҳавзалари жамияти маънавий ҳаётида ўз ўрнига эга эди. Қовунчи маданияти моддий ва маънавий дунёсига қараганда туркий этник жамоаларга хос Тангри култи [Отахўжаев А, 2009. – Б. 94-98], тотемизм ва унинг от, қўчқор култи, сеҳр-жодуга ишониш кенг халқ оммаси орасида давом этар эди. Айнан бу ҳолатлар қурулганларда, сопол идишларда қисман бўлсада ўз аксини топган.

Товача. Товача қўлда кўпол ясалган. Ушбу идиш қовурилган овқат тайёрлашга мўлжалланган косасимон кўринишда бўлиб, унинг тим қора лойига оқ қум ва майдаланган тош заррачалари қўшилган. Сиртида олов излари-қора қурум босган. Бўйининг баландлиги 7.5 см, оғзининг диаметри 15 см., тубининг

диаметри 13.5 см.ни ташкил этади Товача лабида кичкина дастаси бор. Ушбу идишлар ўзида иссиқни узоқ сақлайди. Бундай товачалар Кавардонда топилган бўлиб Қовунчи I босқичи билан даврлаштирилган.

1-расм. Тайпан қабристони. Қабр № 1. 1-3-кўза, 4-хурмача, 5-6,8-ёғлоғи, 7-бакалсимон кўрақумғон, 8-кўрача, 10-това.

ХУЛОСА

Юқори Оҳангарон ҳавзаси ҳудудий доирасида Қовунчи маданиятига тегишли қатор янги мазор-қўрғонларини кашф этилиши ва ўрганилиши туркий этник жамоаларнинг антик, айниқса, илк ўрта асрларда Оҳангарон водийсининг тоғли ҳудудларига жадал кириб келганлигидан далолат беради.

Қабрлардан топилган бой ашёвий далиллар характерида кўра чорвадор аждодларимизга тегишли бўлиб, улар ҳаётида ўтроқлашиш жараёнлари кўзга ташланади. Тайпандан топилган барча артефактларни ўрганиш орқали Қовунчи II (милодий II – IV) асрларга оид қабристон эканлиги аниқланди.

Тайпан қабр қўрғонини ўрганиш орқали дафн иншоотлари, уларнинг тузилиши, дафн маросимлари, урф-одатлари, диний қарашлари, моддий маданияти ҳақида маълумотлар таҳлил қилинди. Тайпан қабр қўрғонидан топилган кулолчилик буюмлари илмий таҳлил қилинди. Оҳангарон водийси моддий маданиятида хунармандчилик тараққий этганлиги шу билан биргаликда темирчилик, кулолчилик ишлаб чиқариш ривожланганлиги аниқланди. Бу эса ўз навбатида деҳқончилик ва боғдорчиликнинг янада тараққий этишига олиб келди. Бу эса ўз навбатида қадимги чарвадор аҳолининг Тошкент воҳаси Оҳангарон водийси қуйи ва ўрта ҳавзаларида, балки унинг тоғли зоналарига милодий эра бошларидан бошлаб кириб борганлиги, уларнинг ҳаётида секин-аста ўтроқлашиш жараёнлари кечганлиги кузатилди

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати: (REFERENCES)

1. Матбобоев Б.Х. Қадимги Фарғонанинг илк ўрта асрлар даври маданияти (V-VIII асрлар археологик манбаларининг тарихий таҳлили асосида). Дис... тарих. фан.док. – Самарканд. 2009. – С. 143.
2. Askarov A., Matyakubov Kh., Isabekov B. Archaeological Excavations at the Ertosh-Dolana Cemetery in the Ahangaron District of Tashkent Region // Psychology and education (2021) 58 (2).
3. Шишкина. Г.В. Древняя и средневековая культура Чача. Памятники скотоводов Чача (курганы Каунчинской культуры в окрестностях Кавардана). – Ташкент. 1979. – С. 55. Рис. 16
4. Левина Л. М. Низовья Сырдарьи в древности вып. V, Джетыасарская культура часть 5. – Москва, 1995.
5. Алимов Ў., Алимов Қ. Кавардон ва Бўкада ўтказилган қазилмалар // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. – Тошкент. 1994. – 3-4-сон.
6. Шишкина. Г.В. Древняя и средневековая культура... – С. 53-57. Рис. 16-17.
7. Пардаев М. Х, Гофуров Ж. И. Уструшонанинг илк ўрта аср қишлоқ маконлари (ёзма ва археология манбалари асосида). – Тошкент. 2016. – Б. 359. Расм. 60.

8. Литвинский Б. А. Джунский могильник и некоторые аспекты кангюйской проблемы // Советская археология. – № 2. 1967.
9. Богомолов Г.И. Зооморфные культы раннесредневекового Чача // O‘zbekiston Arxeologiyasi. №1 (10) 2015.
10. Григорьев Г. В. Келесская степь в археологическом отношении. ИАН КазССР, 1948, № 46. Серия археологическая. Вып. 1
11. Литвинский Б. А. Керамика из могильников Западной Ферганы. – Москва. 1973.
12. Гаджиев Г.А. Верования лезгин, связанные с животными // СЭ. 1987.
13. Филанович М.И. Древняя и средневековая история Ташкента в археологических источниках. – Ташкент: Узбекистан, 2010.
14. Левина Л. М. Керамика Нижней и Средней Сырдарьи в I тысяче летию н. э. – Москва, 1971.
15. Литвинский Б. А. Кангюйско-сарматский фарн. Душанбе.1968. –С.3-4
16. Тошбоев Ф. Уструшона чорвадорларининг антик даврдаги маданияти.– Тошкент, 2014.
17. Тереножкин А. И. Согд и Чач. КСИИМК. – Вып. XXXIII. 1950.
18. Отахўжаев А. Илк ўрта асрлардаги Чоч тараққиётига Суғднинг таъсири. “Ўзбекистон пойтахти Тошкент 2200 ёшда. Халқаро илмий конференция материаллари”. - Тошкент, 2009.
19. <https://www.tecnobreak.com/uz>